

# Liturgische Houdingen en Gebruiken



Beknopte omschrijving hiervan  
zoals gebruikelijk  
in de vieringen van de Oud-katholieke Kerk van Nederland

## INHOUD

Verantwoording .....	3
- 1 - Houdingen en gebaren .....	4
I. Inleiding.....	4
II. Lichaamshoudingen .....	4
1. Staan .....	4
2. Knielen.....	4
3. Buigen.....	5
III. Gebaren(taal) .....	5
1. Op de borst slaan .....	5
2. Vredegroet .....	6
- 2 - Zalven met olie .....	6
I. Olie als symbool.....	6
II. Olie in de Kerk.....	7
III. De drie oliën.....	7
1. De olie voor de zieken .....	7
2. De olie voor de geloofsleerlingen.....	8
3. Het heilig chrisma.....	8
IV. Zalven met olie in de praktijk .....	9
- 3 - Het branden van kaarsen .....	9
I. Achtergrond .....	9
1. Licht in de bijbel en de vroege kerk .....	9
2. Kandelaars in de bijbel en de vroege kerk.....	10
II. Kaarsen in de kerk .....	10
1. De paaskaars .....	10
2. Altaarkaarsen en processiekandelaars .....	11
3. Doopkaarsen .....	11
4. Devotiekaarsen .....	11
- 4 - Het branden van wierook .....	12
I. Wat is wierook en hoe wordt het gebruikt? .....	12
II. Welke kerken gebruiken wierook? .....	12
III. Welke rol speelt wierook in Schrift en Traditie? .....	12
1. Het Oude Testament .....	12
2. Het Nieuwe Testament .....	12
3. De vroege Kerk.....	13
4. Van de vierde eeuw tot heden: wierook en liturgie .....	13
5. Van het oude Israël tot heden: wierook als symbool.....	14
IV. Wanneer gebruikt de kerk wierook? .....	14
- 5 - Het gebruik van het kruisteken .....	15
I. Het Kruis en het christelijk geloof .....	15
II. De betekenis van het kruisteken.....	15
1. De oorsprong van het kruisteken .....	15
2. Het kruis als merkteken .....	15
3. Het kruis en de naam .....	16
4. Het kruisteken als zichtbaar gebed .....	16
III. Hoe wordt het kruisteken gemaakt? .....	16
IV. Wanneer wordt het kruisteken gemaakt? .....	16
1. Tijdens de eucharistie .....	17
2. Tijdens getijden diensten en persoonlijk gebed.....	17
3. Op andere momenten.....	17

## Verantwoording

Bij een eerste kennismaking met de liturgische vieringen in de Oud-katholieke Kerk, werpen de liturgische en fysieke handelingen en houdingen de nodige vragen op. Dit betreft bijvoorbeeld het gebruik van wierook en kaarsen, verschillende lichamelijke houdingen (buigen, knielen, staan) en gebaren (het slaan op de borst, het maken van het kruisteken). Als je uit een andere kerkelijke traditie komt en van jongs af aan daarin niet bent grootgebracht, wekt de aanblik daarvan direct al bepaalde vragen op geeft je het gevoel op onbekend terrein te zijn. Het spreekwoord zegt dat "onbekend onbemind maakt". Het gevaar is niet ondenkbeeldig dat door onbekendheid en gebrek aan achtergrondinformatie de liturgische vieringen van de OKK hierdoor in de loop van de tijd als "onbemind" worden ervaren.

Onlangs mocht in een vijftal brochures ontvangen die de hiervoor genoemde liturgische gebruiken uitleggen. Daardoor werd veel van dit onbekende, ondanks de summiere beschrijving, voor mij meer begrijpelijker. Door het lezen daarvan groeide respect voor deze liturgische gebruiken. Immers zij fungeren vanuit een eeuwenoude traditie als dragers van het geloofsgeheim en worden zo als symbolen gebruikt om Gods liefde en genade voor alle mensen te benadrukken. Ze getuigen en spreken voor een op God gericht hart van ons geloof en van de hoop op God en de liefde van Christus voor zondaren.

Omdat het wellicht ook voor anderen nuttig is de inhoud van voornoemde brochures te kunnen lezen heb ik deze in dit boekwerkje gebundeld. Ik hoop dan ook van harte hierdoor een bijdrage te mogen leveren voor een beter begrip van de Oud-katholieke eredienst. De oorspronkelijke volgorde van de brochures heb ik om praktische redenen enigszins gewijzigd, doch als inhoud zijn de vijf brochures nagenoeg integraal overgenomen.

Genoemde brochures zijn uitgegeven door de "Oud-katholieke Liturgiegroep Utrecht" onder de naam "Liturgische gebruiken" onder de volgende titels:

1. Het kruisteken
2. Zalven met olie
3. Liturgische houdingen en gebaren
4. Wierook branden
5. Kaarsen branden

Deze reeks is gebaseerd op de serie 'What we do in Church and Why', geschreven door broeder Edmund Straszak, uitgegeven door St. Deny's Bookshop, Manchester en het C.L.A. Faith House, Londen.

De serie is door een aantal gelovigen grondig bewerkt voor het Nederlandse taalgebied en is in eigen beheer van deze OKK Liturgiegroep uitgegeven.

Lutjebroek, september 2002 - SWdVries

## Houdingen en gebaren

### ***I. Inleiding***

Ongeveer 70% van de menselijke communicatie is non-verbaal. Het is daarom niet zo verwonderlijk dat ook in de kerk naast woorden, lichaamshouding en gebarentaal een belangrijke rol spelen om gevoelens en gedachten tot uitdrukking te brengen. We zullen hier ingaan op: staan, knielen, buigen, op de borst slaan en de vredegroet. Elders wordt het maken van een kruisteken behandeld.

We beschrijven alleen de vanouds gebruikelijke betekenissen van deze houdingen. Dit kan dienen als handreiking om zelf verder over de betekenis na te denken. Zo zijn er ook geen bindende regels voor het gebruik van de diverse houdingen.

### ***II. Lichaamshoudingen***

#### **1. Staan**

De vanouds gebruikelijke houding in de liturgie is staan. Zowel in het Jodendom als in de kerk van de eerste eeuwen baden de gelovigen meestal staande, de geopende handen opgeheven op oorhoogte (de orantehouding). Tot de zestiende eeuw was het alleen voor ouderen en invaliden mogelijk om tijdens bepaalde onderdelen van de dienst te zitten op banken langs de muur. In Oosters Orthodoxe kerken is dit nog steeds het geval.

Tegenwoordig zit in het Westen de gemeente gedurende het grootste gedeelte van de dienst. Op de meest belangrijke momenten staan de gelovigen nog steeds:

1. Bij het binnenkomen van de priester.
2. De verkondiging van het evangelie.
3. De geloofsbelijdenis. - en -
4. Het eucharistisch gebed.

Staan is dus minder een gebedshouding geworden en meer een teken van respect.

#### **2. Knielen**

In plaats van staan is in de Middeleeuwen knielen steeds meer de gebedshouding geworden. De meeste bekende vorm van knielen is in onze tijd het knielen op de knielbank.

Knielen is een universeel teken van eerbied; "Daarom heeft God Hem hoog verheven en Hem de Naam verleend die boven alle namen is, opdat

bij het noemen van zijn Naam zich ieder knie zou buigen in de hemel, op aarde en onder de aarde ..." (Filippenzen 2,9)

Toch is er een verschil met staan als gebedshouding. Als we knielen maken we ons klein. Dit kan ook als teken van onderwerping gezien worden: als een mens knielt is hij kwetsbaar. En als een mens knielt tijdens zijn gebed, laat hij zien dat hij in God zijn meerdere erkent.

In onze kerk wordt geknield bij:

1. De schuldbelijdenis.
2. Het kyrie eleison.
3. De voorbeden.
4. Het eucharistisch gebed. - en -
5. Het gebed na de communie.

Een andere vorm van knielen is een kniebuiging maken. Hierbij laat men zich door één knie zakken. Zowel bij het binnengaan als het verlaten van een kerk kan men dit doen, in de richting van het tabernakel, als teken van eerbied en respect voor de eucharistische aanwezigheid van Christus.

### **3. Buigen**

Buigen is, net als knielen, een universeel teken van eerbetoon. Er zijn twee manieren van buigen: een lichte buiging met het hoofd en een diepe buiging met het hele bovenlichaam. De diepe buiging kan men maken in plaats van de kniebuiging, als er geen tabernakel aanwezig is.

Op de volgende momenten van de eucharistieviering kan worden gebogen:

1. Bij de woorden "en Hij is mens geworden" tijdens de geloofsbelijdenis.  
(Alleen dit moment wordt in het kerkboek aangegeven.)
2. Bij de lofzang op drie-enige God: "Aan de Vader, en de Zoon en de Heilige Geest zij Glorie".
3. Bij de schuldbelijdenis, als er niet geknield wordt.
4. Bij het bewieroken van de gemeente.

In het algemeen is het gebruikelijk om het hoofd te buigen als de naam van Jezus Christus genoemd wordt.

## **III. Gebaren(taal)**

### **1. Op de borst slaan**

In onze cultuur is het een vreemd element geworden, maar vroeger kwam het overal voor: de openbare boetedoening. In de bijbel staan veel van zulke momenten beschreven. Een gebaar dat hierbij hoort is het zich met de vuist op de borst slaan (bijvoorbeeld in Lucas 18,13). Een periode van boete en vasten wordt dikwijls ingeluid door zich met as te bestrooien.

Beide rituelen zijn in de liturgie van de kerk overgeleverd. De belangrijkste periode van inkeer en bezinning, de Veertigdagentijd voor Pasen, begint op Aswoensdag met het strooien van as op het hoofd.

Het op de borst slaan komt in elke mis terug: in een van de vormen van de schuldbelijdenis aan het begin van de dienst (drie maal, bij de woorden 'door mijn schuld, mijn schuld, mijn grote schuld') en bij de voorbereiding tot de communie. Nadat de priester de gemeente heeft uitgenodigd voor het avondmaal, zegt iedere communicant: 'Heer, ik ben niet waardig dat Gij tot mij komt, maar spreek slechts een woord en ik zal gezond worden' (vgl. Mattheüs 8,8)

## **2. Vredegroet**

"De vrede van God, die alle verstand te boven gaat, zal uw harten en gedachten bewaren in Jezus Christus, onze Heer" (Filippenzen 4,7). Met dit apostelwoord nodigt de priester de gelovigen uit elkaar de vredegroet te geven. De vredeskus die hier vroeger gegeven werd is een handdruk geworden. Als gelovigen elkaar op dit moment hun geopende handen reiken, maken zij duidelijk dat ze de vrede die Christus hen gegeven heeft willen doorgeven aan elkaar.

De vredegroet wordt in de Oud-katholieke Kerk gegeven vóór de opdracht van de gaven. Dit heeft een belangrijke reden. Jezus zegt immers: "Als gij uw gave komt brengen naar het altaar en daar schiet u te binnen dat uw broeder iets tegen u heeft, laat dan uw gave voor het altaar achter, ga u eerst met uw broeder verzoenen en kom dan terug om uw gave aan te bieden." (Mattheüs 5,23). De vredegroet wijst de gelovigen erop, dat het geloof in God altijd concreet is. De dienst van de verzoening in Christus, die de kerk viert in de eucharistie, kan niet zonder de dienst van de verzoening aan elkaar. Alleen zo kan de liturgie geloofwaardig blijven.

- 2 -

## **Zalven met olie**

### ***1. Olie als symbool***

We gebruiken in ons deel van Europa steeds vaker olijfolie. In de landen rond de Middellandse zee maakte olijfolie al in de oudheid deel uit van het dagelijks leven; ook in het oude Israël. In de bijbel is overvloed aan olie een blijk van "goedertierenheid van de Heer" (vgl. Psalm 23,5). Mensen zalven met olie kan zowel een feestelijk en geurig gebaar zijn, alsmede een teken van liefdevolle verzorging.

Het volk Israël gebruikte olijfolie ook bij de zalving tot de heilige dienst van voorwerpen, en van koningen, priesters en profeten. De knecht van de Heer die Israël op het eind der tijden verwacht noemt zij de Gezalfde. Tot

de kern van belijdenis van de kerk hoort: Jezus van Nazareth is de koning, priester en profeet in eeuwigheid. Jezus is de Gezalfde, naar het Hebreeuws de Messias, naar het Grieks: de Christus.

## **II. Olie in de Kerk**

Het gebruik van olie in de kerk bouwt voort op de oude joodse en vroeg christelijke praktijk. Als we in de kerk zalven met olie is dat meer dan een teken of een gebaar. Het is een van de manieren waarop God ons zegent met de Heilige Geest. De olie die daarvoor wordt gebruikt is bijzonder omdat het voor Gods bedoelingen is gereserveerd. Jezus heeft alledaagse dingen gebruikt om zichzelf aan ons te openbaren: brood, wijn, water, olie. Door de Geest geeft Christus de kerk heden de kracht om door diezelfde symbolen de mensen nabij te zijn en zichtbare tekenen van het Koninkrijk op te richten.

## **III. De drie oliën**

Hoe wordt alledaagse olijfolie voor God geheiligd? Op (de vooravond van) Witte Donderdag vindt in de kathedraal een bijzondere dienst plaats. Hier komen alle priesters en vertegenwoordigers van de gemeenten van het bisdom samen voor de viering van het H. Avondmaal. In deze dienst spreekt de bisschop gebeden uit waarin God gevraagd wordt de olie te zegenen voor de functie die het zal krijgen. Hierna krijgen alle geestelijken de olie uitgereikt. De kerk kent drie soorten olie:

1. De olie voor de zieken.
2. De olie voor de geloofsleerlingen. - en -
3. Het heilig chrisma.

De laatste heeft aan de dienst haar naam gegeven: Chrismamis.

### **1. De olie voor de zieken**

Jezus ontmoeten we in het evangelie als geneesheer. De Heiland geneest mensen als teken van zijn vergeving en als verkondiging van het komend Koninkrijk. Dit prediken ook zijn leerlingen als zij in navolging van Christus zieken zalven en genezen (vgl. Marcus 6,13). Een van hen de H. Jakobus, schrijft: "Is iemand onder u ziek? Laat hij dan de priesters der kerk bij zich roepen, dat zij over hem bidden en hem zalven met olie in de naam van de Heer. En het gelovige gebed zal de zieke behouden en de Heer zal hem oprichten. En als hij zonden gedaan heeft, zal hem vergiffenis geschonken worden" (Jakobus 5,14-15).

Het gaat bij de ziekenzalving om het heelmaken en oprichten van gebroken en zieke mensen. In de zalving komt Christus ons nabij in tijden dat onze lichamelijke of geestelijke kracht op is, als we een ingrijpende operatie moeten ondergaan of als we spoedig zullen sterven. Deze zalving waarin Hij ons door de Heilige Geest aanraakt is een sacrament. Wat voor

zorgen wij als gedoopte mensen ook mogen hebben, we kunnen er zeker van zijn dat God ons gelovig gebed zal verhoren. Het is daarbij de opdracht van de hele gemeente om voor de zieken te bidden en bij hen betrokken te zijn.

In de kerk van het Westen is dit sacrament lange tijd het 'laatste oliesel' genoemd, als zou het alleen voor stervenden bestemd zijn. Maar uit het evangelie blijkt dat Christus om ons sterven niet bijzonder bezorgd is. Hem gaan onze zonden ter harte. Net als in de evangelieverhalen wil Jezus ons heden vergeven en bevrijden zodat we kunnen leven als nieuwe mensen. De ziekenzalving kan ons deze innerlijke genezing geven. Wie zo Gods kracht en nabijheid nodig heeft kan een priester er om vragen.

## **2. De olie voor de geloofsleerlingen**

Een geloofsleerling of catechumeen is iemand die zich erop voorbereidt christen te worden. Daarom wordt de olie die hiervoor is gewijd gebruikt voor rituelen rond de doop. Zoals iemand die zich gewassen heeft daarna nog een lekker geurtje opdoet, zo komt na het reinigende bad van het doopsel de Heilige Geest als een goede geur over de gedoopte. Maar de doop met de Geest is geen luxe zalfje! Met de doop van Jezus in de Jordaan - waarbij de Geest in de gestalte van een duif op Hem neerdaalde - voor ogen, belijdt de kerk: in de doop worden wij herboren uit water en uit de Heilige Geest en daardoor een lid van het lichaam van Christus.

## **3. Het heilig chrisma**

Het heilig chrisma wordt in de eerste plaats gebruikt om gedoopten bij hun confirmatie te zalven. Deze rite, die in ons land bekend staat als vormsel [eigenlijk vroomsel, n.l. dat wat vroom (= sterk) maakt], hoort nauw bij de doop. Het verschil is dat het vormsel in de regel door de bisschop wordt toegediend. De bisschop legt de vormelingen de handen op, zalft hen met het heilige chrisma, en bidt dat zij vervuld mogen worden met de zevenvoudige gaven van de Heilige Geest. Door dit sacrament krijgen de gelovigen de kracht om hun opdracht, te leven door de Geest, te volbrengen. Net als de doop kan iedereen dit sacrament maar één keer ontvangen.

In de tweede plaats wordt het heilig chrisma gebruikt om de dienaren van de kerk te zalven wanneer de bisschop hen bij hun wijding de handen oplegt. Het wordt ten slotte ook gebruikt bij de consecratie van altaren en kerkgebouwen. Iets consecreren betekent iets heilig maken doordat je het apart zet voor de heilige dienst aan God. Het chrisma verschilt hierin van de andere twee oliën dat het geen pure olijfolie is maar dat er een geurige balsem doorheen is gemengd.

#### **IV. Zalven met olie in de praktijk**

De priester brengt de olie aan in de vorm van een kruis. Dat herinnert ons eraan dat alle zegen komt van de gekruisigde en verrezen Christus. Het kruis wordt getekend op het voorhoofd; zieken worden ook op de handen en eventueel op andere plaatsen gezalfd.

Bij het vormsel en de ambtswijdingen is de zalving een begeleiding van de kernrite, namelijk de oplegging van handen en het gebed om de Heilige Geest. Bij de ziekenzalving hoort, zoals de naam al aangeeft, de zalving wel tot de kern van het sacrament.

In onze dagen groeit het gebruik om het sacrament der ziekenzalving in gemeenschappelijke ziekenvieringen te bedienen. In alle Katholieke kerken (Rooms-katholiek, Oud-katholiek, Orthodox en Anglicaans) is het mogelijk en gebruikelijk om in voorkomende gevallen de zalving te ontvangen. Met name door de oecumenische charismatische vernieuwing is er ook in delen van de Reformatie belangstelling gewekt voor de ziekenzalving, maar dit sacrament is daar (nog) niet algemeen beschikbaar.

- 3 -

### **Het branden van kaarsen**

#### **I. Achtergrond**

##### **1. Licht in de bijbel en de vroege kerk**

Door alle eeuwen heen hebben mensen licht en donker ervaren als de ultieme tegenstelling. Licht en donker, dag en nacht staan symbool voor leven en dood, voor het goddelijke en het kwade.

Voor de schrijvers van de bijbelverhalen is dat niet anders. Maar zij zeggen er wel iets bij: het is God die de scheiding heeft aangebracht. Zijn eerste Woord is: "Er zij licht!", en er was licht. En God zag dat het licht goed was. En God maakte scheiding tussen het licht en de duisternis. En God noemde het licht dag, en de duisternis noemde Hij nacht. Toen was het avond geweest en het was morgen geweest, de eerste dag" (Genesis 1,3-5).

Christenen zien in Jezus Christus de vervulling van de schepping. Ze belijden hem "als het waarachtige licht dat in de wereld gekomen is" (Johannes 1,9). Ze komen samen op de ochtend van de eerste dag van de week. Dat is immers het meest bijzondere uur, omdat toen Christus is opgestaan uit de doden. In de vroege kerk is de nacht van sabbat op zondag een nacht van wake. Terwijl de wereld slaapt blijven de gelovigen waakzaam en nuchter, omdat ze leven in de verwachting van de spoedige komst van de Heer. Als alles duister is, bidden zij om het licht dat nooit meer dooft. Tijdens het wachten gedenken ze de komende in gebeden,

gezangen en lezingen uit de Schriften. Als aan het eind van de dienst buiten de zon opgaat, vieren ze de maaltijd des Heren.

## **2. Kandelaars in de bijbel en de vroege kerk**

Kaarsen zijn lichtdragers. Op de centrale plek van de oude liturgie van Israël (eerst de tent en later de tempel) stonden gouden kandelaars. De nieuwere joodse huisliturgie op de vooravond van de sabbat begint met het aansteken van twee kaarsen door de vrouw des huizes.

Het boek Handelingen (Handelingen 20,8) vermeldt dat er bij een samenkomst van de gemeente veel lichten waren. Het is onzeker wat voor eredienst hier wordt beschreven. Waarschijnlijk gaat het om de bovenvermelde nachtwake. Uit later tijd weten we met zekerheid dat aan het begin van deze dienst kaarsen werden ontstoken. Dit deed men niet alleen uit praktische overwegingen, maar ook om Hem te verbeelden, die men verwachtte.

Datzelfde licht staat centraal in de grote liturgische gebeden van de gemeente in de ochtend (de lauden) en de avond (het lucenarium of de vespers). In de Ambrosiaanse en Byzantijnse tradities begint men elke avonddienst met het ontsteken van de kaarsen onder het zingen van de hymne 'Vriendelijk licht'. De Franse communiteit van Taizé viert iedere zaterdagavond de lichtceremonie; andere monastieke gemeenschappen zijn Taizé hierin gevolgd. In de andere tradities herkennen we de oude nachtwake vooral terug in de paaswake.

## **II. Kaarsen in de kerk**

### **1. De paaskaars**

De paaswake is de jaarlijkse verbeelding van de kern van het christelijk geloof: Pasen - het lijden, het sterven en het verrijzen van de Heer, de grondslag van het leven. De dienst bestaat uit de lichtceremonie, de dienst van de lezingen uit het oude testament, de wijding van het water en de bediening van de doop, de litanie, en de viering van de maaltijd des Heren.

De lichtdienst begint rond een open vuur waarbij gebeden wordt: "God, Gij hebt, toen Gij de wereld hebt geschapen, het licht uit de duisternis geroepen. Heden laat Gij ons, die in duisternis en schaduw van dood zijn gezeten, in uw Zoon Jezus Christus uw licht aanschouwen, dat voor ons opgaat in zijn overwinning op de dood. Zegen dit vuur en sta ons bij om met een waakzaam hart en open ogen het verrijzen van uw Zoon te vieren".

Hierna wordt de paaskaars aan dit vuur ontstoken en de donkere kerk binnengedragen. De gemeenteleden geven met kleine kaarsen het licht aan elkaar door. Zo verbeelden zij dat zij delen in het levende licht van

Christus. Gedurende paastijd, dus tot en met Pinksteren, staat de kaars op een prominente plaats naast de altaartafel. Na Pinksteren wordt de paaskaars alleen in diensten van doop en rouw ontstoken.

## **2. Altaarkaarsen en processiekandelaars**

Het is een laat gebruik vaste kandelaars in het liturgisch centrum te plaatsen. Tot in de middeleeuwen droegen acolieten de kandelaars mee in de stoet aan het begin van de dienst. Voor de duur van de liturgie werden ze op of bij de altaartafel geplaatst. Na afloop werd alles weer plechtig weggedragen. Dit is een duidelijk ceremonieel, waarin de gemeente zegt: "Hier en nu vieren wij de kern van het geloof, dit is ons gebed, en als teken daarvan vervullen wij tijdens het gebed dit huis met licht". De kaarsen staan op of bij de centrale plaats van de viering: de altaartafel, de verwijzing bij uitstek naar het ware Lam, dat voor onze zonden is geslacht, dat eens allen tot zijn bruiloftsmaal nodigt, en zelf hun lamp zal zijn (Openbaring 21,23).

In de loop van de Middeleeuwen ontstaat het gebruik om een vast aantal kaarsen op de altaren te plaatsen; een logische ontwikkeling in een periode waarin de kerken uitbundiger verfraaid gaan worden. Hoe belangrijker het altaar is voor de liturgie, hoe meer kaarsen erop worden gezet. Pas na het Concilie van Trente is dit in de Rooms-katholieke Kerk verplicht geworden. De Reformatie schafte intussen de hele ceremonie van de intocht en het branden van kaarsen in de kerk af.

Sinds de liturgiehervormingen in deze eeuw worden zowel in veel Katholieke Kerken als in een groot deel van de Reformatie voor de altaartafel twee permanente kandelaars gebruikt.

## **3. Doopkaarsen**

Elke dopeling krijgt, ter afsluiting van het doopritueel, een brandende kaars, die ontstoken is aan de paaskaars. Hierbij zegt de priester: "Ontvang het licht van Christus, het waarachtige licht, dat voor alle mensen is verschenen. Ga uw weg door het leven als kind van het licht".

## **4. Devotiekaarsen**

In veel kerken is het mogelijk om buiten de diensten om een kaars te branden als onderdeel van het persoonlijk gebed. Zo'n brandend kaarsje is een rijk symbool: een teken van licht in het donker van het leven, een eenvoudig getuigenis van de hoop dat ondanks alles het licht zal overwinnen. Gelovigen branden kaarsen om verschillende redenen: om hun voorbeden voor anderen kracht bij te zetten (met name bij ziekte en verdriet), uit dankbaarheid, tot gedachtenis aan een dierbare overledene, uit eerbied voor een afgebeelde heilige, etc. Zij, die de kerk uitgaan en een

brandende kaars achterlaten, worden eraan herinnerd dat zoals de kaars blijft branden in Gods huis, zij altijd blijven in Gods aanwezigheid.

- 4 -

## Het branden van wierook

### ***I. Wat is wierook en hoe wordt het gebruikt?***

Wierook wordt gemaakt van verschillende soorten geurige hars en gom die van in het Nabije Oosten groeiende planten en bomen afkomstig zijn. Als wierookkorrels branden ontstaat er een lekkere geur. Omdat de korrels van zichzelf moeilijk branden worden ze samen met kooltjes aangestoken. In de kerk brandt men de wierook doorgaans in een wierookvat, terwijl de korrels worden bewaard in een doosje dat 'scheepje' wordt genoemd.

### ***II. Welke kerken gebruiken wierook?***

Bij veel mensen in onze dagen leeft het besef dat symboliek kan helpen om het geloofsgeheim voluit te vieren. De kerk weet zich voor de keuze van haar symboliek gebonden aan de overlevering. Het branden van wierook maakt daar deel van uit. Alle oude liturgische tradities kennen dit gebruik. In tijden van liturgische versobering echter behoorde wierook vaak tot de slachtoffers. De zestiende-eeuwse Reformatie schoof wierook helemaal aan de kant terwijl de Rooms-katholieke Kerk na het Tweede Vaticaans Concilie terughoudender is geworden met het branden ervan. Heden branden alle Oosters-Orthodoxe en veel Rooms-katholieke, Oud-katholieke en Anglicaanse Kerken reukwerk in hun diensten.

### ***III. Welke rol speelt wierook in Schrift en Traditie?***

#### **1. Het Oude Testament**

De eredienst van het oude Israël kende net als die van haar buurvölker het branden van wierook. In de woestijntijd bedienden de priesters zich van draagbare wierookvaten. In de koningstijd stond in de tempel in Jeruzalem een speciaal altaar voor het wierookoffer. Wierook werd ook gebruikt bij het spijsoffer en bij de toonbroden. Na de ballingschap werd in de tempel bij het dagelijks gebed in de morgen en in de avond een wierookmengsel gebrand als teken van gebed tot en eerbied voor God. De profeet Jesaja zegt in zijn visioen van het herstelde Sion over de koningen en de volken: "Goud en wierook zullen zij aanbrengen, en zij zullen de overvloedige lof des Heren boodschappen" (Jesaja 60,6).

#### **2. Het Nieuwe Testament**

Deze profetie van Jesaja is vervuld bij de geboorte van Jezus Christus. Het evangelie volgens Mattheüs vertelt over de wijzen uit het Oosten, die

ieder een geschenk voor Jezus meebrengen: goud, wierook en mirre. De vertegenwoordigers van de volken komen om de Heer te aanbidden. Zij tonen hun eerbied door Hem te offeren wat kostbaar voor hen is. Door Hem wierook aan te bieden erkennen zij Christus als God.

In zijn Openbaring schildert de apostel Johannes hoe voorafgaand aan het laatste oordeel de heilige liturgie gevierd wordt. En hij zegt: "En er kwam een andere engel, die met een gouden wierookvat bij het altaar ging staan. Hem werd veel reukwerk gegeven, om het met de gebeden van al de heiligen te offeren op het gouden altaar voor de troon. En de rook van het reukwerk steeg met de gebeden der heiligen uit de hand van de engel omhoog voor het aanschijn van God. Daarna nam de engel het wierookvat, vulde het met vurige kolen van het altaar en wierp ze op de aarde. Toen dreunden er donderslagen, vergezeld van bliksem en aardbeving" (Openbaring 8,3-5).

Onze tijd, de tijd na Pinksteren, is vervuld van de verwachting van dat laatste oordeel na de wederkomst van Christus. Johannes schrijft zijn symbolische boek als vertroosting voor de christenen in hun vreemdelingschap op aarde. Zij mogen erop vertrouwen dat hun gebeden tezamen met de wierook opstijgen tot God. Deze gebeden zullen niet zonder gevolg blijven. Integendeel, ziet Johannes, ze kunnen een geweldige kracht hebben, ze kunnen als een bliksem inslaan.

### **3. De vroege Kerk**

De eerste gemeenten staan ambivalent tegenover het branden van wierook. Ze kennen het nog wel uit Jeruzalem, maar het herinnert hen toch teveel aan de mysteriereligië waarmee ze niet verward willen worden en bovenal aan het hofceremonieel van de heidense keizer te Rome dat zij verafschuwen. Nadat de keizer zich in de vierde eeuw tot Christus heeft bekeerd verandert er veel, ook in de liturgie. De zondag wordt rustdag, openbare gebouwen worden ingericht als plaats van samenkomst voor de gemeente en de, nu openbare, eredienst kan rijker worden o.a. door het gebruik van wierook. De heidense smet is ervan af en dat was het enige wat het gebruik in de weg stond. Alle liturgische tradities die in de vierde en vijfde eeuw vorm krijgen branden in hun diensten wierook, tot op de dag van vandaag.

### **4. Van de vierde eeuw tot heden: wierook en liturgie**

De liturgie is het beste werk dat de kerk uit dankbaarheid voor de verlossing kan verrichten. De apostel roept ons op God te dienen met heel ons hart, met heel onze ziel, met heel ons verstand en met al onze krachten. Een goede liturgie geeft aan deze opdracht gehoor, en neemt ons hele mens-zijn op om het als een levend offer aan God op te dragen.

De eredienst biedt de gelovigen een geestelijke ruimte waar zij Christus kunnen ontmoeten. Hier kan de zichtbare plaats bij helpen waar de liturgie gevierd wordt: het kerkgebouw. De kerk is immers geheel ingericht op de dienst aan de Allerhoogste. Het kruis, de altaartafel, de afbeeldingen, de kaarsen, zij verkondigen allemaal het woord. De gelovigen die aan de liturgie deelnemen geven zichzelf houdingen die passen bij de verschillende onderdelen van de dienst. De ideale liturgie neemt ons hele mens-zijn op, dus ook onze reuk. Een welriekende reuk die bijna alleen in de kerk voorkomt zal ons doen denken aan de kerk en aan haar liturgie, en dus aan de Heer.

#### **5. Van het oude Israël tot heden: wierook als symbool**

De witte wolken geven de richting aan van onze gebeden: ze stijgen op naar God. Het branden van wierook is zo een sterk symbool dat meer kan zeggen dan woorden alleen. Van deze symboliek is ook David zich bewust als hij bidt: "Laat mijn gebed opstijgen als wierook voor uw aangezicht" (Psalm 141). Als wij wierook branden in de kerk herinneren wij onszelf eraan dat ons gebed en onze liturgie zoals de wierook opstijgt naar omhoog, naar de troon van God.

Het 'wieroken' in de liturgie kan zo een helder teken zijn van onze aanbidding van de Heer. Het herinnert ons steeds aan de werkelijkheid die we aan het vieren zijn. Ook kan, vanuit deze houding, het wieroken van mensen en voorwerpen onze eerbied tonen voor wie en wat op een bijzondere wijze naar de Heer verwijst. Tenslotte verkondigt het wieroken ons ook de opdracht van God: "Weest heilig, want Ik ben heilig" (1 Petrus 1,16). Alle kwaad moet worden uitgerookt, alleen de zaligheid zal overblijven.

#### **IV. Wanneer gebruikt de kerk wierook?**

Wierook wordt in de eerste plaats gebrand in de plechtige viering van de eucharistie. In het Oosten betekent dit: in elke H. Liturgie.

In het Westen is het mogelijk in de Hoogmis op zon- en feestdagen:

- \* Na de begroeting van het altaar bewierookt de celebrant het altaar.
- \* Bij de processie met het evangelieboek wordt wierook megedragen, waarmee degene die het evangelie leest het boek bewierookt.
- \* Tijdens de opdracht van de gaven bewierookt de voorganger de gaven van brood en wijn, de altaartafel en de verzamelde gemeente.

Ook onder het ochtend- en avondgebed kan wierook worden gebrand: bij de lauden tijdens de Lofzang van Zacharias en bij de vespers tijdens de Lofzang van Maria.

In gebedsdiensten wordt vaak een schaal gebruikt in plaats van een wierookvat, waarbij de continu opstijgende rook het gebed van de gelovigen symboliseert.

## Het gebruik van het kruisteken

### ***I. Het Kruis en het christelijk geloof***

De apostel Paulus schrijft: "Ik moge ervoor bewaard blijven in iets anders te roemen dan in het kruis van onze Heer Jezus Christus" (Galaten 6,14). Voor Paulus is het kruis één van de twee kernbegrippen van het geloof; het andere is de verrijzenis. Voor de christenen is het kruis een teken van triomf geworden.

### ***II. De betekenis van het kruisteken***

#### **1. De oorsprong van het kruisteken**

Maar het kruis is nog niet het kruis-teken. Het kruis is een voorwerp, het kruisteken is een merkteken dat men aanbrengt. Uit oudkerkelijke geschriften blijkt dat het al vroeg een algemeen gebruik is onder alle christenen. Tertullianus schrijft rond het jaar 200 dat de christenen het kruisteken maken bij uitgaan en thuiskomst, aan tafel, bij het slapen gaan, kortom: "bij welke dagelijkse bezigheid ook".

Er is nooit door een Concilie, een paus of een kerkvader een bevel uitgevaardigd tot het maken van kruistekenen, en toch kent het al vroeg algemene verspreiding. Dat kan maar één ding betekenen: het kruisteken is nooit als extra ingevoerd, maar moet zijn oorsprong hebben in de allervroegste kerk.

Een korte voorgeschiedenis zal dat duidelijk maken. Ons woord 'kruis' komt van het Latijnse 'crux' dat 'schandhout' betekent. Zowel in de Romeinse als in de Joodse wet betekende het hangen aan dat hout de schandelijkste dood. Het kruis als teken doet christenen dus in de eerste plaats denken aan de kruisdood van Jezus.

#### **2. Het kruis als merkteken**

Het symbool van het kruis heeft meer betekenissen. Het praktische gebruik van het teken is voorbereid door het algemene gebruik dingen te merken. Door het aanbrengen van zo'n waarmerk verbindt men bijvoorbeeld een persoon aan een zaak; vergelijk dit bijvoorbeeld met het zetten van een handtekening onder een overeenkomst. In het oude Israël werd hiervoor de laatste letter van het Hebreeuwse alfabet gebruikt, de letter thau. De vorm van deze letter was eenvoudig: een kruisje. De veelvoudigheid van het gebruik ervan als merkteken verklaart ook het feit dat in het Hebreeuws de naam van de letter tevens het zelfstandig naamwoord is voor het begrip 'teken' of 'zegel'. De eerste christenen begonnen dit teken over zichzelf te maken als een acte van toewijding aan het teken van Christus bij uitstek: het kruis.

### **3. Het kruis en de naam**

Het kruisje onder de acte staat immers garant voor de naam van iemand, voor de naam van iemand, voor de verbondspartner zelf. De macht van de naam is zeer duidelijk in de bijbel. In de naam van de Heer spreken de profeten; in de naam van Christus genezen de apostelen zieken; in de naam van de drievuldige God worden de mensen gedoopt; "alles moeten we doen in die naam", zegt Paulus. En hij zegt ook: "God gaf aan Christus die naam, omdat Hij zich vernederde, gehoorzaamend tot de dood aan het kruis" (Filippenzen 2,10 en 2,8)

De tekening met het kruis is als een zichtbare belijdenis van de naam. Als christenen hun gebed beginnen met het maken van een kruisteken, bidden zij 'in de naam van de Vader, en de Zoon, en de Heilige Geest'.

### **4. Het kruisteken als zichtbaar gebed**

Kruis, teken en naam horen dus zeer nauw bijeen. Het Latijnse 'signare': 'tekenen' heeft zich bovendien ontwikkeld tot het Nederlandse 'zegenen'. Voor mensen die leven uit het nieuwe testament is het maken van een kruisteken een zichtbaar persoonlijk 'Amen!' op de zegen die Christus hen geeft.

Het kruisteken is ook een zichtbare toewijding van het lichaam aan de liefde voor God 'met heel het verstand, met heel het hart, en met alle kracht' (vgl. Marcus 12,30) (men raakt immers hoofd, hart en schouders aan). Ook stelt dit gebaar het lichaam in het teken van de Heer, terwijl het iedere andere kracht of macht afweert en ontkent. Zo wordt het kruisteken ook gemaakt over mensen of voorwerpen wanneer zij in dienst van God worden gesteld.

### **III. Hoe wordt het kruisteken gemaakt?**

Ook vandaag maken de meeste christenen het kruisteken bij hun privé-gebeden en in de liturgie. In de kerk van het Westen (Rooms-katholiek, Oud-katholiek, Anglicaans) wordt het gewoonlijk met de rechterhand gemaakt, en wel als volgt:

1. Aanraken van het voorhoofd.
2. Hand omlaag bewegen naar het hart.
3. Hand naar de linkerschouder, en vervolgens via de borst naar de rechterschouder.

In één vloeiende beweging uitgevoerd brengt men zo het kruisteken op zichzelf aan.

### **IV. Wanneer wordt het kruisteken gemaakt?**

Het kruisteken kan op elk moment gemaakt worden. Het is gebruikelijk om het te maken op bepaalde momenten in het gebed, en als antwoord op een zegening van een priester.

## **1. Tijdens de eucharistie**

Natuurlijk is iedere gelovige ook in de kerkdienst vrij om het kruisteken te gebruiken op ogenblikken die men zelf daarvoor geschikt acht. In de liturgie van de eucharistie zijn echter een paar momenten aan te wijzen waarop het vanouds gebruikelijk is geweest. Met behulp van bovenstaande uiteenzetting is het niet moeilijk te achterhalen waarom het juist op die momenten geschiedde. In de Oud-katholieke Kerk geschiedt dit doorgaans op de volgende (zeven) momenten:

1. Bij het begin van de dienst tijdens de woorden "In de naam van de Vader, en de Zoon, en de Heilige Geest" - of - "Onze hulp is in de naam van de Heer".
2. Tijdens de woorden van vergeving na de schuldbelijdenis.
3. Bij het begin van de evangeliëlezing.  
Hier wordt het kruisteken gemaakt door met de duim van de rechterhand een kruisje te maken op voorhoofd, mond en borst. - D.w.z. geloven met het verstand (hoofd); belijden met de mond; het evangelie van Gods liefde uitdragen met heel ons wezen (hart).
4. Bij de woorden van de "Gezegend Hij die komt in de naam van de Heer" in het 'Heilig'.
5. Bij de opheffing van brood en kelk tijdens het eucharistisch gebed.
6. Na het ontvangen van de heilige communie.
7. Wanneer de priester de slotzegen geeft.

## **2. Tijdens getijdediensten en persoonlijk gebed**

Varianten van de nummers 1, 2 en 7 kunnen ook voorkomen tijdens getijdediensten en bij het persoonlijk gebed. In de gebedsdiensten wordt het kruisteken bovendien gemaakt bij het begin van de drie dagelijkse lofzangen uit het evangelie, die van Zacharias, Maria en Simeon.

## **3. Op andere momenten**

Bij de bediening van de andere sacramenten wordt ook vaak het teken van het kruis gemaakt. Wat de doopritus betreft, gaat het hier om een praktijk die in de beschrijvingen van oude doopbedieningen al voorkomt. De gezaghebbende kerkvader Augustinus noemt het zelfs een noodzakelijk element van de ritus. Behalve binnen het gereformeerd protestantisme is het heden dan ook overal de gewoonte.